

УДК 347.426.6

М. Р. Габриадзе

ПОНЯТТЯ ТА УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПО ВІДШКОДУВАННЮ ШКОДИ

Після проголошення незалежності перед Україною постало завдання приведення національного законодавства у відповідність із суспільними відносинами, що знаходяться в стадії реформування. Основне значення в цих перетвореннях було відведено цивільному законодавству, що покликане визначити правовий статус особистості в суспільстві, її взаємини з державою, відносини власності, тобто те, що є основою цивільного суспільства і правової держави.

Тому прийняття 16 січня 2003 р. Цивільного кодексу України стало ще одним етапом на шляху побудови нашою країною демократичної, соціальної правової держави. Цивільний кодекс України 2003 р. займає серед інших кодексів особливе місце, тому що він ґрунтується на принципово новій приватноправовій концепції регулювання особистих немайнових і майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників [1].

Слід зазначити, що Цивільний кодекс України 2003 р. містить значну кількість норм, що регулюють відносини, по-перше, невідомі раніше нашому цивільному законодавству радянського періоду, по-друге, ті, які раніше не входили в сферу дії радянського цивільного права, наприклад, участь держави у цивільних відносинах, права на чужі речі та ін.

До абсолютних новел Цивільного кодексу України 2003 р. відносяться зобов'язання, що виникають у зв'язку зі створенням загрози (небезпеки) життю, здоров'ю і майну фізичної особи, майну юридичної особи.

Оскільки даний вид зобов'язань є новим для нашого права, виникає необхідність визначення його правової сутності і особливостей змісту, умов виникнення та ін.

Слід зазначити, що теоретичній розробці даного питання вчені приділяли увагу ще до появи даного інституту, однак наукові дослідження цієї проблеми носили розрізнений і фрагментарний характер.

До числа деяких спроб аналізу зазначених зобов'язань можна віднести тільки відповідні глави в підручниках з цивільного права України, [2] коментарі до глави 81 ЦК України [3] і згадування про них у статтях, присвячених дослідженню категорії позадоговірних зобов'язань у цілому [4].

Тому можна зробити висновок, що більшість аспектів правового регулювання відносин, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, заподіяної внаслідок створення загрози, поки залишаються дослідженими недостатньо, що обумовлює доцільність спеціального вивчення особливостей змісту, підстав та умов їхнього виникнення.

Що стосується визначення поняття зобов'язання, що виникає в зв'язку зі створенням загрози життю, здоров'ю і майну фізичної особи, майну юридичної особи, Цивільний кодекс України його не дає, установлюючи право фізичної або юридичної особи вимагати усунення такої небезпеки (загрози) здоров'ю, життю або майну і називаючи наслідки неусунення такої небезпеки.

У літературі пропонується таке поняття даної категорії: у силу зобов'язання, що виникло з небезпеки заподіяння шкоди в майбутньому, у тому числі внаслідок експлуатації підприємства, споруди, або іншої виробничої діяльності, особа, що її здійснює, або має намір здійснювати (можливий заподіювач шкоди), зобов'язано призупинити або припинити відповідну діяльність, а особи, для яких існує небезпека заподіяння їм шкоди в майбутньому, мають право вимагати через суд призупинення або припинення зазначеної діяльності [5].

Таким чином, передбачається можливість виникнення зобов'язань між особою, інтересам якої загрожує небезпека (власник блага, зацікавлена особа), і особою, що таку небезпеку створює.

На наш погляд, дане визначення може бути більш лаконічним і виглядати наступним чином. У силу зобов'язання, що виникло з небезпеки заподіяння шкоди в майбутньому, особа, що створює таку небезпеку (боржник), зобов'язано припинити відповідну діяльність, а інші особи, у відношенні яких існує небезпека заподіяння шкоди в майбутньому (кредитори), мають право зажадати припинення діяльності (бездіяльності), що створює таку небезпеку (загрозу).

У літературі даний вид зобов'язання відмежовують від інших деліктних зобов'язань, зокрема, від зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Незважаючи на деяку подібність, зобов'язання, що виникають у зв'язку зі створенням загрози життю, здоров'ю і майну фізичної особи, майну юридичної особи і зобов'язання, що виникають унаслідок заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки, мають ряд істотних відмінностей.

Так, у першому випадку делікту ще не існує, як і не існує шкоди. Крім того, мова йде про різні види небезпеки. Підвищено небезпечна діяльність (джерело підвищеної небезпеки) є діяльністю правомірною, і виникнення її шкідливих результатів є скоріше небажаним виключенням, ніж правилом. Діяльність, що створює підвищену небезпеку для навколишніх, характеризується не стільки тим, що вона шкідлива, скільки тим, що вона містить у собі деяку некерованість, ризик випадкового заподіяння шкоди. Вона не погрожує конкретним заподіянням шкоди конкретним людям. Загроза є абстрактною, шкідливість, як правило, локалізована тимчасовими і просторовими рамками - шкода виникає лише в області контакту людини і його майна з джерелом підвищеної небезпеки [6].

У випадку зі створенням загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, небезпека більш конкретна, імовірність заподіяння шкоди дуже висока, шкідливість мало обмежена, іноді розростається (продовжує заподіювати шкоду і загрожує новою шкодою). Коло потерпілих теж досить широке. Крім того, діяльність, що створює таку небезпеку, майже завжди має протиправний характер.

Суб'єктами даного зобов'язання можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Однією зі сторін розглянутого зобов'язання виступає особа, що здійснює або має намір здійснювати в майбутньому експлуатацію підприємства, споруди або іншу виробничу діяльність. У такій якості може виступати юридична особа, індивідуальний підприємець, окремий громадянин.

Іншою стороною є можливі потерпілі, тобто особи, яким може бути заподіяна шкода, існує реальна небезпека її заподіяння у зв'язку з експлуатацією підприємства, споруди або іншою виробничою діяльністю в даний час або в майбутньому. Це можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Відрізняються в даному випадку об'єкти. Наприклад, якщо зацікавленою стороною є фізична особа, то мова може йти про усунення небезпеки її життя, здоров'я або майну. Якщо ж зацікавленою особою є особа юридична, то мова, відповідно, може йти лише про усунення загрози заподіяння шкоди майну.

Умовами виникнення зобов'язання у зв'язку із створенням загрози життю, здоров'ю і майну фізичної особи, майну юридичної особи є:

- 1) імовірність реальної появи небезпеки заподіяння шкоди в майбутньому;
- 2) створення небезпеки внаслідок діяльності суб'єктів цивільного права.

Небезпека повинна бути реальною, наявність її повинна бути обґрунтована відповідними висновками фахівців.

Поняття небезпеки відноситься до категорії можливості і означає стан, що містить у собі можливість виникнення шкоди [7]. Іншими словами, небезпека - це можливість настання небажаних, суспільно-шкідливих наслідків.

Небезпека - це визначений стан об'єкта в результаті об'єктивно шкідливих змін у ньому, зроблених діями особи, коли з'являються реальні, досить конкретні умови, сили, що при наступному безперешкодному їх розвитку повинні вилитися в прямий збиток.

Отже, небезпека - це об'єктивна можливість применшення особистих або майнових благ [8].

Небезпека може бути створена як діями, так і бездіяльністю іншої особи (боржника).

Бездіяльність має правове значення у випадках, коли боржником не виповнюється обов'язок створення безпечних умов, покладений на нього законом.

Між діями особи і виникненням небезпеки існує причинний зв'язок, питання про який вирішується в цьому випадку на тих же підставах, на яких вирішується питання про причинний зв'язок між діями особи і дійсно шкодою, що настала.

Так, у випадку створення небезпеки здоров'ю населення забрудненням навколишнього середовища, потрібно встановлювати причинний зв'язок між порушенням гранично припустимої концентрації і викиду шкідливих речовин та загрозою життю і здоров'ю людини, що представляє значну складність. Це обумовлено низкою факторів, у тому числі систематичним впливом несприятливих умов навколишнього середовища на здоров'я людини, значним розривом у часі між забрудненням і створенням загрози, а також тим, що нанесення збитку навколишньому середовищу є результатом цілого ряду дій, що ведуть до її забруднення.

У ст. 1163 ЦК України не згадується про те, чи повинні бути неправомірними дії, якими створена небезпека благам та інтересам інших осіб.

Але за змістом цієї та інших норм глави 81 Цивільного кодексу можна зробити висновок, що правомірність або неправомірність дій, якими створена загроза (небезпека), так само, як і наявність провини того, хто створив загрозу, не мають значення.

У літературі існує також інша точка зору, відповідно до якої створення небезпеки заподіяння шкоди в майбутньому по своїй юридичній природі варто розглядати як правопорушення. Відповідно до цього до осіб, що створюють таку небезпеку, повинні застосовуватися примусові заходи (санкції), передбачені законом [9].

На наш погляд, більш правильною представляється перша точка зору, тому що особа, інтересам якої загрожує небезпека, у будь-якому випадку вимагає її усунення. Що стосується неправомірності поведінки і провини боржника, то вони мають значення при рішенні питання про відшкодування збитку, заподіяного внаслідок неусунення загрози (ст. 1165 ЦК України).

Умовою виникнення даного виду зобов'язань є також провини особи, яка спричинила небезпеку. У загальному виді вина може бути визначена як упречне психічне відношення особи до зробленої ним протиправної дії або бездіяльності, а також до наступаючим у зв'язку з цим протиправним наслідком [10]. Завдяки провині, правопорушення стає не просто об'єктивно неправомірним фактом, але і виражає визначене негативне відношення порушника до інтересів суспільства або окремого громадянина.

Підводячи підсумок проведеному дослідженню, можна зробити наступні висновки.

Зобов'язання, що виникають у зв'язку зі створенням загрози життю, здоров'ю і майну фізичної особи, майну юридичної особи, відносяться до позадоговірних зобов'язань, які ще називають правоохоронними, до такого їх виду, як деліктні. При цьому вони є навіть не чисто деліктними зобов'язаннями, а квазі-деліктними, тому що мають відмінності від деліктних зобов'язань по підставах свого виникнення і правових наслідків.

Поняття зобов'язання, що виникає в зв'язку зі створенням загрози життю, здоров'ю і майну фізичної особи, майну юридичної особи, може бути сформульоване наступним чином.

У силу зобов'язання, що виникло з небезпеки заподіяння шкоди в майбутньому, особа, що створює таку небезпеку (боржник), зобов'язана припинити відповідну діяльність, а інші особи, у відношенні яких існує небезпека заподіяння шкоди у майбутньому (кредитори), мають право зажадати припинення діяльності (бездіяльності), що створює таку небезпеку (загрозу).

Змістом даного зобов'язання є право зацікавленої особи вимагати усунення загрози у того, хто її створює, і обов'язок останнього усунути небезпеку (погрозу). Усунення небезпеки може складатися як у припиненні дій, якими створюється небезпека, так і активному здійсненні дій (у випадках, коли причиною небезпеки є бездіяльність).

Умовами виникнення зобов'язань, що виникають у зв'язку зі створенням загрози життю, здоров'ю і майну фізичної особи, майну юридичної особи є створен-

ня небезпеки заподіяння шкоди в майбутньому, а також виникнення шкоди внаслідок неусунення створеної небезпеки.

Шкода є необхідною умовою цивільно-правової відповідальності за неусунення загрози життю, здоров'ю і майну фізичної особи, майну юридичної особи. Іншою істотною умовою є протиправна дія особи, що спричинила таку загрозу заподіяння шкоди. Умовами відповідальності особи за неусунення небезпеки заподіяння шкоди є також причинний зв'язок між його дією (бездіяльністю) і небезпекою виникнення шкоди, а також причинний зв'язок між створеною небезпекою і виниклою шкодою. Відсутність провини в даному випадку доводиться боржником.

Література

1. Гражданский кодекс Украины: Комментарий (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 сентября 2003 года). – Т.1. – Х.: ООО «Одиссей», 2003. – С.7.
2. См. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – Т.2. – С. 501 – 504; Харитонов Є.О., Саніахметова Н.О. Цивільне право України - К.: Істина, 2003. – С. 714;
3. См.: Гражданский кодекс Украины. Комментарий (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 сентября 2003 года). /Под общей ред. Е. О. Харитонов, О. М. Калитенко. - Т. 2. - Харьков: ООО «Одиссей», 2003. – С. 816 – 818; Цивільний кодекс України. Коментар./ За заг.ред. Є. О. Харитонova, О.М. Калітенко.- Одеса: "Юридична література", 2003.- С. 930 – 931.
4. Боброва Д. Недоговірні зобов'язання у проєкті Цивільного кодексу України //Українське право. – 1997.– № 3.– С. 180 – 181.
5. Гражданское право: В 2 т. – Том 2. Полутом 2: Учебник/ Отв. ред. проф. Е.А.Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп.– М.: Издательство БЕК, 2000. – С.383.
6. Боднинов В.М. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – С.29.
7. Церетели Т.В. Деликты создания опасности // Сов.гос. и право. 1970. № 8. С. 56.
8. Красавчиков О.А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности. – М.: Юрид.лит., 1966.– С.21.
9. Гражданское право: В 2 т.– Том 2. Полутом 2: Учебник/ Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство БЕК, 2000. – С.384.
10. Иоффе О.С. Обязательственное право. – М.: Юрид.лит., 1975. – С.128.